

O patriarchovi naší divadelní kritiky

Dne desátého dubna 1940 překvapil nás dopolední rozhlas neočekávanou zprávou: že o deváté hodině ranní skonala náhle po prudkém zápalu plíce doyen české divadelní kritiky dr. Jindřich Vodák, dožívšiv věk 72 let. Tento vášnivý novinář, jenž věnoval kritice v denních listech téměř celý svůj život a všechny své síly, neumřel na slámě, ale na poli: ne celý týden před jeho smrtí viděli jsme ještě na vinohradské premiéře jeho sebevědomou a kamenně přísnou tvář, jež neznala úsměvu, ale jen výsměch, a ještě několik hodin před jeho odchodem přineslo ranní „České Slovo“ jeho poslední úvahu, psanou málem již s druhého břehu... A dnes, přehlížejíce jeho obsáhlou práci, předznamenáváme před jeho jméno černý křížek a nahrazujeme čas přítomný minulým, uvědomujíce si, že z našeho divadelního života odešla typická postava, která jej více než po čtyřicet let provázela bystrými glosami i zlomyslným posměchem, karatelskou horlivostí i nabádavým poučováním, v němž se občas nezapřel středoškolský kantor.

Náčrtnouti portret Jindřicha Vodáka, jenž se objevil po prvé na kritické tribuně v prosinci 1891, kdy otiskl v moravských „Literárních Listech“ svou recenzi Schulzových „Mzikových fotografií a figurek“ a psal pak souvisle téměř půl století, je nesenadným úkolem: neboť dílo tohoto vedou-

cího představitelce naší realistické kritiky není fixováno v knihách, z nichž bychom mohli nabýti jasné představy o jeho metodě a osobnosti, o jeho průbojích a omylech, o jeho láskách a nenávisti, nýbrž zůstalo jen roztroušeno po časopisech a záznamu v novinách. Je paradoxním zjevem, že právě tento nejvýkonnější a neplodnější z kritiků nedal jediného díla, jež by znamenalo trvalý přínos do naší literární a především divadelní historie a v němž by se byl pokusil o souhrn svých poznatků. Snad nikdo nebyl povolanejší, aby nám napsal monografie o Eduardu Vojanovi, Haně Kvapilové, Jaroslavu Kvapilovi či o Marii Hübnarové, než právě on, jenž byl pamětníkem jejich uměleckého vývoje, měl neobyčejně ostrý posřeh pro hercovu osobitost a fyziognomii a nashromáždil ve svých vlastních referátech obsáhlý, taktika vyčerpávající materiál k podobné odborné práci. Přes to však Jindřich Vodák, jenž dovedl s ironickým přezíráním posuzovati všechny pokusy o vyplnění mezer v naší divadelní vědě, sám pro tuto vědu nevykonal nic pozitivního a všechny sliby, jež v tomto směru kdy dal nakladatelům či redaktorům, buď zase odvolal nebo prostě nesplnil. Jediné devět „Kapitol o dramate“, jež otiskl r. 1918 v „České Stráži“ jako repliku na Fischerovu knihu „K dramatu“, znamená cosi jako pokus o vyznání vlastní víry a náčrt estetiky dramatu. Vodák analyzuje v nich podstatu a znaky dramatu a dramatickéosti, uvazuje o dramatickém čase a dramatickém napětí, ukazuje na příkladech, že tragédie je svou podstatou obnova křimálního procesu ve prospěch odsouzených a že

smysl českého dramatu není jen v pudu chlubnosti a sebevynášení, který je kompensací statekého pocitu národního znehodnocení, ale i v touze zachránit, co se zachránit dá, jež vystupuje do popředí hlavně v dramatických našeho obrození a v níž se využívá cit mravní odpovědnosti a pomocnosti. Ale i tyto kapitolky, jež obsahují mnoho poučného pro pochopení Vodákova zjevu a jsou vedle obdobné studie Hilbertovy nepronikavějším pohledem do otázek dramatické tvorby, zůstaly jen torsem: neboť Vodákovi, jehož síla byla v analýse a detailním postřehu, chyběla schopnost syntézy, jež vede teprve od běžného referátu ke kritické studii a od glosy k portrétnu. Proto zůstal patrně po celý život věren novinářství, jež mu umožňovalo poměrně nejlépe, aby uplamlil své schopnosti a zakryl své slabiny.

A tak, kdybychom chtěli posítnout alespoň v hlavních obrysech, v hlavních kladech a zápurech kritickou osobnost Vodákova, jež vyrůstá jedním svým kořenem z národního realismu Nerudova a druhým ze sociologické kritiky Masarykovy, musili bychom pročíti ne stovky, ale tisíce a desetitisíce jeho referátů, kritik, úvah, rozborů, poznámek, výkladů a glos a prolisovat celou haldy různých časopisů, deníků a revu, pochňajíc „Literárními Listy“, „Pelcovými“, „Rozhledy“ (do r. 1898), „Časem“ (od r. 1900 i jako divadelní referent), Vlčkovým „Obzorem literárním a uměleckým“, „Naši Dobou“ a „Novinou“, a končíc „Lidovými Novinami“, „Českou Stráží“, „Lewištem“ a „Českým Slovem“. Ale i ten, kdo by zmohl tento obrovský materiál, obrážející půl

století českého kulturního a především divadelního vývoje, byl by asi v značných rozpacích při pokuse o souhrnný soud: neboť by objevil, že tento zatvrzelý realista, zdánlivě až doktrinářsky přímočarý ve své morálce a estetice, neměl jedinou, ale několik vzájemně se prolínajících tváří, a že radost z destrukce byla v něm mnohdy stejně silná jako radost ze stavby. Poznal by kritika, plného zvrátů, nedůsledností a vnitřních zákrtů, jež měl neobyčejnou bystrot a pronikavost v průhledu do podrobností, ale jemuž právě pro tyto analytické klapky unikala mnohdy vlastní podstata a smysl díla, zejména šlo-li o dílo, přesahující hranice uměleckého či životního průměru. Podivili bychom se, jak tento kritik přísné soudcovské tváře dovedl být někdy bezděky či úmyslně nechápavý i nespravedlivý, jak jeho umělecké rozsudky jsou při své zdánlivé objektivitě často zmateční a jak dovedl mnohdy svých nesporných kritických schopností i zneužívat k devalvaci nebo inflaci skutečných hodnot; neboť Jindřich Vodák byl nejen dobře vyzbrojený a všestranně poučený analytik, ale byl i zručný dialektik, jež dovedl slovem nejen přesvědčovat a pitvat, nýbrž i skvěle kličkovat, takže se mnohdy blížil jakémusi kritickému dadaismu, v němž rozkoš ze hry proměňovala kritika v herce.

Vodák měl několik osvědčených metod, jak porazit svého nepřítel: buď porážel dílo autorem, o němž si získal předem sousedsky důvěrné informace, nebo porazil autora jeho dílem, které si často k tomu účelu předem zlomyslně a obmyslně upravil. Z těchto metod jsou nejznámější Vo-

dávka vyprávění obsahu, jež by v souborném svazku byly četbou neodolatelně veselou: byl totiž mistr v tom, jak dovedl skreslit skutečný obsah her a změnit jejich smysl svým výkladem, jak uměl zesměšnit tragické a zkarikovat básničky přepisem jejich děje do realistické toniny, a jak obratně je usvědčoval ze lži důkazy, které jim sám předem potměšile podstrčil. Někdy se až zdá, že v tomto kritikovi, milujícím střízlivost a pedantické vážení, dřímalo uspodu cosi jako „radost ze zla úhnmem“, a že jeho these o kritikovi jako nepříteli autorovu měla hlubší dosah než věty pouze příležitostné: neboť vystihuje vskutku základní vztah Vodákův k umění, který bychom mohli označit jako zamilované a oddané nepřátelství.

Jindřich Vodák byl od počátku své kritické činnosti až do jejího konce významněm realismu, a realismus znamenal mu názor nejen životní, ale i estetický: z něho odvozoval svá sudidla i měřítka, on mu byl společlivým průvodcem v labyrintu světa i umění a určoval jeho hlediska společenská, morální i národní. Goncourtové, Laichier, J. S. Machar, Šimáček a Herben — to byly lásky Vodákových počátků, jimž zachoval pak v různých obměnách věrnost i v době své zralosti; neboť vývoj znamenal u něho jen širší poučenost a hlubší obzor, nikdy však změnu základních názorů nebo metody. Střízlivost a suchý racionalismus, obrtný proti všem básnickým svodům, zůstává znakem jeho kritiky od počátků do konce. Bylo-li Šaldovi umělecké dílo dramatem duše, žizníci po nekonečnosti, bylo Vodákovi vždy spíše spo-

lečenským dokumentem a nástrojem sociálního či mravního pokroku: nezádá na umělci, aby objevil nebo tvořil světy, ale aby byl odborníkem na poli morálním, aby třbil pojmy a odhaloval hanebnost, aby byl osobností spíše ve smyslu výchovném než básnickém. Byl přesvědčen, že „všechny estetické vlastnosti, co jich jest, stojí a padají morálními vlastnostmi a názory umělcovy“, protože „estetický úsudek je vždycky také zároveň mravním a morálně odsuzuje, kdo odsuzuje esteticky“. Tato identifikace mravnosti a krásy zavínila, že pro Vodákův soud je vždy směrnatější obsah než umělecká forma, že nemiluje pathos ani čistou poesii, že dává vždy přednost výchovné tendenci před básnickým rozletem a že seká-li se s pantheistickým básníkem přírody, jakým je na př. Giono, zajímá ho více problém traktoru a racionelního hospodářství než demonie přírodních sil. Žádal-li Šalda kritiku pathosem a inspirací, byla naopak Vodákovi ideálem kritika analýsou a střízlivým rozumem. Proto nemiloval metafysiku, třebaš ji v teorii nikdy nepopřel, a proto mu zůstalo cizí vše, co se podobá mystickému vytržení a mří nad tuto zem — viz jeho odpor k Vrchlickému, Březinovi, Dykovi, Claudelovi atd. — a proto nechuť k všem druhům romantiky je pro něho právě tak charakteristická jako náklonnost ke všemu, co nepřesahuje prostřednost a t. zv. zdravý lidský rozum.

Druhým typickým znakem Vodákovým je analytická metoda, již důsledně používal: neboť byl přesvědčen, že „jen nejpodrobnější kritikou může-me dosáhnouti, abychom mohli vidět věci tak, jak

skutečně jsou, a nikoli pouze po jedné jejich stránce, a abychom vybrali ze všeho vždy nejlepší, co jest.“ V praxi to znamená sklon k obšírnému rozboru, smysl pro detail a mikroskopii, trpělivou pívu a bystrý a vyčerpávající popis, libující si v obsáhlé enumeraci a hromadění slov, lišících se jen nepatrnými odstíny nebo opisujících a rozkládajících týž základní pojem či vnitřní stav. Tyto vlastnosti, spojené s úžasnou pílí a vytrvalostí, stále živým a pružným zájmem, obsáhlým věděním a nenasýtnou zvědavostí, jež mnohdy se blížila až k malichernému klepání, určují hodnoty Vodákovy kritické práce: jeho referáty nebyly průbojně v tvrdém smyslu ani vždy spolehlivé a spravedlivé v soudu, ale mají svou dokumentární hodnotu a budou cenným materiálem pro každého, kdo se bude zabývat českým divadlem v první polovině dvacátého století: neboť Vodák byl první, kdo vyvedl divadelní kritiku z úzké jednostrannosti literární a učil ji, aby se dívala na divadlo především divadelně, to jest, aby se snažila proniknouti jeho uměleckou osobitost a analysovat odborně všechny složky, které je spolutvoří — především herce a režii. A posudky o hercích, jejichž výkony dovedl Vodák popisovat s živou plastikou a básnickou citlivostí pro lidskou fyziognomií a pro výraz duše pohybem, zůstanou nejcenějším jádrem jeho kritik i do budoucna.

Jindřich Vodák nebyl vedoucím duchem a ukazatelem cesti, jakým byl jeho generační souputovník F. X. Šalda: ale přes to yyorál také on významnou brázdu v české kulturní novíně, která mu

uchová české místo v naší divadelní historii: neboť je zakladatelem naší odborné divadelní kritiky, pro niž stvořil nejen metodu, ale do velké míry i názvosloví a kterou naučil — vidět herce.